

SZALAI ANDREA

A „mi” és az „ők” határai, avagy a beások belülről

Az alábbi tanulmány a beás etnikai identitás kettős szimbolizációjának néhány vonatkozását vizsgálja a szociolingvisztika és a kulturális antropológia módszereivel. (Kettős szimbolizáción az etnikumok közötti kommunikáció folyamatában kialakuló önkép-reprezentáció kettős arculatát értem. Esetünkben ez egyrészt „kifelé”, a nem beás, a nem cigány társadalom elvárásaihoz, másrészt „befelé”, a saját etnikus csoport normáihoz igazodó önmeghatározást és kommunikációt jelent.) Elsősorban az önmeghatározás és a beszédhelyzet összefüggéseit járom körül egyrészt beások anyanyelvi és magyar szövegeinek elemzésével, másrészt azon terminusok áttekintésével, amelyek a házasság révén létrejött rokonsági kapcsolatokat jelölik. Azt próbálom meg bemutatni, hogy a cigánynak tartott, magát *băjáșnak*¹ nevező, román dialektust beszélő csoport² tagjai a kontextustól függően - milyen azonosító és megkülönböztető nyelvi formákat használnak. A továbbiakban az adatközlőim által anyanyelvként beszélt román nyelvváltozatot az ő (román nyelvű) terminológiájukhoz alkalmazkodva beásnak fogom nevezni. Ezáltal a standard román és a beások által beszélt román nyelvváltozat a terminológia szintjén egyértelműen elkülöníthető, s ez megkönnyíti a hivatkozások és interjúrészletek pontosabb értelmezését is.

A hétköznapi kommunikációs gyakorlatban a nem cigányok cigányokra vonatkozó megnyilatkozásaira mindenekelőtt a „mi és ők” oppozíció jellemző. Ez az identifikációs eljárás azonban rendkívül tág, mindenfajta finomabb különbségtételt nélkülöz.

A beások magyar nyelvhasználata mind a cigány-nem cigány oppozíciót, mind pedig az egyes cigány csoportok megnevezését illetően nagymértékben alkalmazkodik a többségi, nem cigány környezet meghatározásaihoz. Ez arra utal, hogy a beások pontosan ismerik a környező nem cigány lakosság rájuk - „a cigányok” közösségének tagjaira - vonatkozó terminológiáját s ezzel együtt a fenti csoportba sorolás tényéhez rendelt preconcepciók, minősítések rendszerét is.³

A beások nyelvhasználatában a cigány-nem cigány oppozíció csak magyar nyelven releváns. (Eltér ettől a szakirodalomban oláh-cigányként említett, magukat *romnak* nevező s az ind nyelvekkel rokonított *romani* valamely változatát beszélő cigányok nyelvhasználata, amelyben hasonló különbségtételt tartalmaznak a *roma - gazhe* [romák - gázsók: nem romák, „parasztok”, nemzeti, etnikai stb. hovatartozásra való utalás nélkül] kifejezések)

Beás adatközlőim ha magyarul beszélnek, a „cigány” terminust két jelentésben használják. Egyrészt egyes cigány etnikai csoportok és alcsoportok közötti nyelvi, kulturális stb. eltéréseket figyelmen kívül hagyó, általánosító, összefoglaló értelemben. (Így jelentéstartományába a beások, az oláh-cigányok, a kárpáti cigányok, a magyar anyanyelvű cigányok stb. csoportja egyaránt beletartozik.) Másrészt kizárólag a saját (beás) csoportot jelölő terminusként. (Ezzel más cigánynak tartott és/vagy magukat annak valló csoportoktól éppúgy elhatárolódnak, mint a nem cigányoktól.)

A külső, nem cigányok által használatos elnevezések és sztereotípiák „belsővé” válására, a saját és más cigány csoportra való alkalmazására a beások - nem cigányoknak szóló - magyar nyelvhasználatában számos példa akad. Ezek közül most csak egyet idézek.

„O. ERZSÉBET: Teknővájó olájok ezek! Úgy mondták: teknővájó olájok.

O. ISTVÁN: A valamikori régi magyarok azt mondták, hogy teknővájó oláhok.

O. ERZSÉBET: A lökötárookra meg: varázsló cigány. Varázsló.

O. ISTVÁN: Most is úgy mondják.

O. ERZSÉBET: A magyarok így mondták, meg [azt, hogy] kolompárok.⁴ Most is úgy mondják. Azt mondják: »Ezek [értsd: a beások] nem bántanak semmit, de ezek a varázsló cigányok, ha begyűnnek, má félek!«

O. ISTVÁN: Ezektű féhetnek is! Máma is, meg régen is, mindig ezektű fétek! Ezek abbú étek valamikor is, a lopásbú.”

Terepmunkám kezdetén az etnikai hovatartozást vizsgáló, magyarul feltett kérdésekre adott válaszokban - a fentiekkel nyilván összefüggésben - életkor szerinti rétegződést figyeltem meg. Az idősebbek azt mondták, hogy ők „oláhok”, a fiatalabbak viszont azonnal helyesbítettek: „Á, dehogy! Mi beások vagyunk. Az oláh-cigányok azok a kolompárok.” Az idősebbek elfogadták a helyreigazítást azzal a kiegészítéssel, hogy régen őket a nem cigányok oláhnak nevezték - valószínűleg az általuk beszélt nyelvre utalva.⁵

Adatközlőim kivétel nélkül tisztában voltak az általuk beszélt nyelv román eredetével. Többen személyesen tapasztalták, hogy a román nyelvterületről érkezőkkel (például a román árusokkal a vásárokon vagy a menekültekkel) kölcsönösen megértik egymást. Ugyanakkor pontosan érzékelik a számukra megértési nehézségek formájában jelentkező különbségeket, amelyek leginkább arra vezethetők vissza, hogy a magyarországi beások nyelvének fejlődése legalább százötven éve elvált a román köznyelvtől, s többnyire attól elszigetelten (főként délszláv és magyar nyelvi környezeti hatások között) formálódott. (Olyannyira, hogy részben a nyelvújítás előtti nyelvallapotot konzerválta.) Ehhez hozzátehető, hogy a beás nyelv kizárólag egy alapvetően orális kultúra részeként, eszközeként funkcionál(t), s a román nyelvű írásbeliséggel ma sincs kapcsolata.

„O. ISTVÁN: Ha akárhogyan vesszük, románul beszélünk. Ez román nyelv, amit mi itt beszélünk, csak törve. Meg nem irodalmilag.

O. ERZSÉBET: Olyan magyarossan. De ék nem! A románok nem! Azok perfekt.

O. ISTVÁN: Meg se érted őket nagyon.

O. ERZSÉBET: Há megértsünk, csak ék gyorsabban beszélnek...”

Arra vonatkozóan azonban, hogy a beás voltaképpen egy román nyelvváltozat, nincs utalás beás adatközlőim magyar nyelvű megnyilatkozásaiban. Ezekben a beszédhelyzetekben rendszerint a „cigányul” kifejezés szerepel. Ezt illusztrálандó, igyekeztem olyan interjúrészleteket kiválasztani, amelyekben spontán vita alakult ki a nyelvi helyzetről és az anyanyelvről a beszélgetés résztvevői között, akik tehát szándékosan nem kaptak erre vonatkozó kérdést. O. Erzsébet lányának, a 32 éves K. Máriának a véleménye a fiatalabb generációk relatív nyelvtudásáról, a beás-magyar kétnyelvűségről is tartalmaz információkat.

„K. MÁRIA: Anyám beszél velünk cigányú, sokat nem értünk. Sokat megkérdezzük tőle, most mondja el magyarul, hogy mi az, mer minket má Egy neveltek, hogy nem nagyon tanítottak cigányú.

O. ERZSÉBET: Keszünk is vannak ilyenek, akik nem beszélnek tisztán, egy szó cigányú, egy szó magyarú. Ilyen is van, kesztünk is.

K. MÁRIA: A mi gyerekeink má nem tudnak *cigányú*, csak *magyarú*. [Kiemelés tőlem. - Sz. A.] Például az én gyerekeim is, a húgomé is, akkor itt a Mihályé egyáltalán nem tudnak. De megérteni megértik.”

Számos magyar nyelvű narratív szövegben a beásul elhangzó kifejezések, mondatok bevezetéseként vagy kommentálására gyakran elhangzott a „mondták cigányul” formula. (Például „Mondták cigányú: *S-or kununát lá popá*. Meg vótak esküdve a papnő. [...] Csak nem magyarú van ez, hanem cigányú.”)

Összegezve az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a nem cigányok jelenlétében elhangzó vagy kifejezetten nekik címzett, magyarul elmondott szövegekben a beások saját maguk és saját csoportjuk jelölésére a magyarral mint nem cigánnyal szemben a „cigány”, „cigányul” terminusokat alkalmazták. Ugyanakkor, ha magyarul beszélnek, s együtt említik magukat más cigány csoportokkal, saját (beás) csoportjukat és nyelvüket nevezik cigánynak, még a cigány (romani) nyelvváltozatot beszélő csoporttal szemben is.

„K. MÁRIA: ...a Margité se tud [értsd: az ő gyerekei sem tudnak], egyik se, cigányú, meg a Terié se, egy aki tud, a Feri. Az tud a mi nyelvünkön is, meg kolompárú. De az is úgy tanút meg másoktú.

O. ISTVÁN: Van egy fiam, egy lányom, mind a kettő perfekt beszél kolompárul. Perfekt.

O. ERZSÉBET: S *cigányú* is tud. Meg *kolompárú*. [Kiemelés tölem. - Sz. A.] Mind a kettőt.

O. ISTVÁN: Kolompárú beszél mind a kettő.

O. ERZSÉBET: S cigányú. Így mind mi.

K. MÁRIA: A Mihály az még máig is tud. Úgy, mint a vízfolyás... Hát a Mihálynak olyan felesége is volt.” [Értsd: kolompár.]

A két szituációtípus közös eleme a magyar nyelvhasználat és a nem cigányrésztvevő jelenléte. A külső környezetnek a beásokra mint cigányokra irányuló meghatározási sémája a tapasztalatok szerint a beások „kifelé” irányuló ön- és csoportdefiníciójának lényegi jellemzőjévé válik. A beás személyek magyar nyelvű kommunikációjában a nem cigányok nézőpontjából dominánsnak mutatkozó oppozíció (cigány-nem cigány) jelenik meg szembetűnő identitásalkotó elemként, amely a nyelvre mint az identitás egyik fontos, de nem kizárólagos összetevőjére vonatkozó kiterjesztéseket is tartalmaz. A magyar nyelven magát cigánynak nevező, román dialektust beszélő beás ember - a diglossziás helyzetre jellemzően, főként az informális szituációkban használatos - anyanyelve tehát így minősül „cigánynak”.

Ha viszont a beások anyanyelvükön beszélnek önmagukról, más cigány csoportokról vagy a nem cigányokról, valamint az általuk beszélt nyelvekről, jóval differenciáltabb kategóriarendszert használnak. A beás nyelvhasználatban kifejeződő különbségtétel háttérben nemcsak az etnikai csoportok közötti, hanem az adott csoporton belüli differenciáltság is tetten érhető. Az anyanyelvként román dialektusokat beszélő cigányok csoportja is több etnikai alcsoportra tagolható: az árgyelánokra, muncsánokra és ticsánokra.⁶

A többséget a muncsánok által árgyelánnak (erdélyinek) nevezett, de bánáti román dialektusokat beszélő, magát és nyelvét beásnak mondó csoport alkotja. (Önmagukat *băjășnak* nevezik, akik beásul [*băjșeščé*] beszélnek.) Az elnevezés valószínűleg a román *băieș*, bányász jelentésű tájszóval van összefüggésben, s korábbi aranymosó foglalkozásukra utal.⁷ Adatközlőim is ebbe a csoportba tartoznak.

A „beás” kifejezés jelentéstartománya a népcsoport önmagára vonatkoztatott nyelvhasználatában szűkebb, mint általában a szakirodalomban, ahol többnyire a magyarországi cigányság egyik etnikai csoportjaként említik a román anyanyelvű cigányokat (a magyar anyanyelvű csoportok mellett); gyakran a „beás” kifejezést használják a három román anyanyelvű alcsoportot magában foglaló teljes csoport megnevezésére - az etnikus identitás szempontjából lényeges attribútumoktól eltekintve. A beások azonban kizárólag a saját csoportjukat értik alatta: a kifejezés referenciájába a muncsánok már nem tartoznak bele, őket nem tartják beásnak. (Megjegyzendő, hogy a muncsánok sem tartják beásnak magukat.) A „beás” terminust ebben a szűkebb értelemben használom. A muncsánok „árgyelán” terminusát beás adatközlőim az alábbi módon értelmezték:

„O. ISTVÁN: [Mit mondanak] a muncsánok miránk?

O. ERZSÉBET: *Băjáš*.

O. ISTVÁN: Mondják ezt másképp is! Árgyelán. *Pă noj. Hěšče-s árgeián*. [Miránk: árgyelánok.] Nekem má mondták. Én katona is vótam velük. Hogy mi román szakadékból vagyunk, [ez] azt jelenti igazán. Jól is mondják, mer az is. Ha akárhogyan vesszük, mi románul beszéltünk.”

A „muncsán” elnevezés viszont az árgyelánok körében használatos, és saját (beás) csoportjuktól való megkülönböztetésükre szolgál. A muncsánok magukat és az általuk beszélt nyelvet anyanyelvükön egyszerűen „cigánynak” nevezik.⁸ Adatközlőim azt tartották, hogy „ezek a muncsánok nem úgy beszélnek, min mink. Lehet érteni, hogy mit beszélnek, de nem olyan tisztán.”⁹ Ilyen törve. Sok minden szó nem mondják úgy, mind mi.” A többnyire a horvát határ közelében (főként Siklóson, Alsószentmártonban és környékén) élő, a határ túlsóoldalon gyakran kiterjedt rokoni kapcsolatokkal rendelkező muncsánok által beszélt román dialektusra a délszláv nyelvi környezet is jelentős hatást gyakorolt. Ezt beás (muncsán nézőpontból árgyelán) adatközlőim is megfogalmazták, például ekképpen.

„O. ERZSÉBET: Azok nem olyanok, min mink. Ezek szerb cigányok féle.

O. ISTVÁN: Ezek szerb cigányok.

O. ERZSÉBET: Ezek tünnek szerbül is, horvátul...”

A vémeédi (Baranya megye) vagy onnan elszármazott beások körében a muncsánokról azt gondolják, hogy nagyon babonások, veszélyesek (különösen az idősebb asszonyok), mivel jól értenek a rontáshoz. Idős adatközlően fia, O. Sándor szóbeli közlése szerint alsószentmártoni utazásának tervét szülei némi ellenkezéssel fogadták, s különböző óvó tanácsokkal látták el. Például ne üljön le muncsán házban, ne fogadjon el semmit az ott készített ételből. Egy - a szülők által helytelenített- muncsán-beás házasság felbomlása kapcsán a beások közül többen úgy vélekedtek, hogy a muncsán házastárs rokonságának ártó babonái betegítették meg a beás felet, aki csak a kapcsolat megszakadása után nyerte vissza egészségét. A beás(árgyelán)-muncsán vegyes házasság ritka, a két csoport etnikai endogámiát tart fenn, hasonlóan ahhoz, ahogyan más etnikai csoportba tartozó cigányok között is fennáll ez a kíváncsi. (Lásd később, a házasságról szóló részben.)

A mindenkori muncsán vagy beás nyelvhasználatot és identitást jelentősen befolyásolja az a tény, hogy az illető melyik alcsoportba tartozik. Ez anyanyelvükön (tehát valamelyik román dialektusban) megfogalmazott megnyilatkozásaikban, főként az önmaguk és a másik alcsoport jelölésére használt terminusok eltéréseiben is tetten érhető.

A beások anyanyelvhasználatában természetesen nemcsak a muncsánok (*munčeńi*) megkülönböztetésére vannak terminusok, hanem a más etnikai csoportba tartozó cigányokéra is. A romanit beszélő; magukat romnak nevező cigányokat a beások *lăkătár*nak nevezik, nyilván a fémműves foglalkozásra utalva (a *lăkăt*=lakat szóból). Ezen a kategórián belül, ha szükséges - főként magyarul vagy onnan kölcsönözve -, foglalkozások szerint differenciálnak: *kisiriš* (köszörűs), *abrosár* (textiliákkal házaló oláh-cigány), *bokráncsos* (edényfoltozással foglalkozó csoport tagja), *kupec* stb. De használták adatközlőim az oláh-cigány nézőpontot tükröző „*kelderás*” és „*romungro*” terminust is.

A magyar nyelvben használatos cigány-nem cigány dichotómiának a beásban nincs megfelelője, ezeknél árnyaltabb kategóriákat alkalmaznak. Mint láttuk, az azonosítás rendezőelve az adott egyén etnikai csoportja, alcsoportja. Eszerint különböztethető meg beások (*băjášii*), lökötárok (*lăkătári*), muncsánok (*munčeńi*), magyarok (*ungur*) stb.

A *cigán* és a *cigánkă* terminus sem jelent beásul bármilyen cigány férfit, illetve cigány nőt, hanem - a román nyelvhasználatot jellemző általánosító értelmezéssel szemben - beás férfit, férjet, illetve asszonyt, feleséget. A férj és a feleség megfelelője lehet még

(természetesen akkor, ha beásokról van szó) a *bájás* és a *bájásicã*. Más - nem beás - cigányokra vonatkozóan az előbbieken ismertetett, konkrét terminusokat használják: *lãkãtãr* = kolompár (oláh cigány) férfi, *lãkãtãricã* = kolompár (oláh cigány) nő; *munčãn* = muncsán férfi, *munčiãicã* = muncsán nő.

Ha nem cigányokról beszélnek beásul, vagy az etnikai hovatartozást jelölik meg (például *ungur* = magyar), vagy ennek hiányában is tudható, hogy nem cigány férfiról vagy nőről van szó, ha az *om* (ember, férfi, férj), illetve a *mujeri* (nő, asszony, feleség) terminust használják. *A bãrbãt* = férj, férfi¹⁰ kifejezés utalhat beásokra és nem cigányokra egyaránt, de egy nő nem cigány férjét természetesen csak az *om* vagy a *bãrbãt* terminussal lehet jelölni, a *cigãnnal* vagy a *bãjãssal* nem.

A cigány-nem cigány oppozíció gyerekekről beszélve a beás tenninológiában közvetlenül nem érvényesül: a *kupil* (fiú) és a *fãtã* (lány) kifejezések a fiú- és lánygyermekekre általánosságban, etnikai hovatartozás nélkül vonatkoznak.

Az oláh cigányok nyelvhasználatában viszont a *rom-gazho* (roma-nem roma) különbségtétel megjelenik ebben a vonatkozásban is. A *shavo* és a *shej* szavak önmagukban is cigány (roma) fiút és lányt jelentenek. A *raklo* és a *rakhlyi* általában nem cigány fiúra és lányra utal, a *gazho* (nem cigány férfi, férj) és a *gazhi* (nem cigány asszony, feleség) logikájához hasonlóan.

A beások anyanyelvi és magyarul használt azonosító és megkülönböztető terminusait megvizsgáltam népmeseszövegekben is.¹¹ Azokban a történetekben, amelyeknek szereplői között beások is vannak, a beás nyelvű szövegek *narratív* részeiben a mesemondók a *bãjãss*, *bãjãsicã*, *cigãnn*, *cigãnkã*, valamint az *om* és a *mujeri* kifejezést egyaránt használták a saját csoportjukat képviselő szereplő megnevezésére. Ezt a mesemondó kettős „szituáltsága” magyarázhatja. Mint anyanyelvén beszélő beás pontosan használja a beás cigány/nem beás cigány/nem cigány különbségekre is utaló terminusokat. Ugyanakkor narrátorként a szövegben foglalt eseményeket, viszonyokat mint kívülálló mondja el. Ebből a szemszögből nézve az az elsődleges, hogy a történet szereplője egy család (*un čalãd*), egy szegény ember (*un om šãrãk*), egy asszony (*mujeri*) stb. Ehhez képest másodlagos, a történetben egyéb módokon is (például a szereplők beszéltetésével, dialógusaik terminushasználatával) világossá tehető attribútum az, hogy az adott szereplő cigány-e - s ha igen, melyik csoportba tartozik -, vagy nem az.

A *szereplők párbeszédeinek* két típusát különíthetjük el a terminushasználat szabályszerűségeire koncentrálna. Ez - akárcsak a valóságban - összefüggésben áll a szituáció összetevőivel. Mindig fontos az, hogy ki a beszélő, ki a hallgató, s milyen etnicitás „rendelhető” a személyükhöz. Ha beás szereplő szólítja meg szintén beás beszédpartnerét, akkor a *cigãnko*, *bãjãsico* (asszony, feleség, aki beás) és a *cigãnu*, *bãjãsul'e* (ember, férj, aki beás) kifejezéseket használja, ahogyan ez egymás közötti anyanyelven folytatott kommunikációjukban szokásos. Ha nem beás, illetve nem cigány szereplő szólítja meg a beás cigány szereplőt, akkor az *omul'e* (ember) vagy a *mujeri* (asszony) terminust alkalmazza, hiszen az ő kommunikatív kompetenciájának, kulturális tudásának nem részei a beás nyelvhasználatot jellemző finomabb distinkciók, mivel nem beás. (Csak látszólag paradoxon az, hogy - mivel beásul hangzik el a mese - mindeközben beásul beszél.)

A meséknek egyetlen olyan szereplője volt, aki nem beásként a beás beszélgetőpartnerhez címzett megnyilatkozásaiban megfelelően (a beások közötti beás nyelvhasználatban, megszólításgyakorlatban szokásos módon) alkalmazta a terminusokat, ez pedig a Jóisten (*Dimizo*). (Például az általam gyűjtött, *Az ember teremtése* és *A Szent Péter és a Jóisten* című mesékben az Isten *bãjãsul'enak* [ember, férfi, aki beás] és *bãjãsiconak* [asszony, aki beás] szólítja a cigányt és a szegény asszonyt.)

A mesék magyarul elmondott vagy magyarra fordított változataiban a magyar nyelvhasználatra jellemző módon - általában nincs jelölve a szereplők etnikai hovatartozása,

vagy csupán a már elemzett „cigány-nem cigány” dichotómiának megfelelően, erősen sematizált formában történik erre utalás. (Például *Az ember teremtése* című mese magyarul elmondott változatában mindvégig a „cigány” terminus szerepel a *bájjás* magyar megfelelőjeként.) A beások muncsánokról alkotott képére jellemző továbbá, hogy a mesék nem rokonszenves, gonosz szereplői (például a gonosz mostoha vagy a csavargó) gyakran muncsánok.¹²

Leszármazási csoportok és a hozzájuk kapcsolódó ideológia

A beás cigány közösségekben (is) működő, a házasságkötést befolyásoló szabályok egyrészt előírják, illetve támogatják az etnikai csoporton belüli endogámiát, másrészt tiltják az azonos leszármazási csoportba tartozó férfiak és nők közötti szexuális és házassági kapcsolatot, azaz exogámiát biztosító szabályként is működnek. Az incestus akadályozásán kívül más javaslatok és tiltások alapjául is szolgálnak.

A különböző cigány etnikus alakulatok kollektív emlékezetében a leszármazás gondos számon tartása az affinális rokoni kötelek fontosságával lehet korrelációban, mivel az új, szaporodó (family of procreation) családot alapító egyének és utódaik közösségben elfoglalt helyét, presztízsét, jövőbeli cselekvési lehetőségeit, szerepeit befolyásolja, hogy a házasságkötés párválasztása nyomán milyen presztízzsel bíró leszármazási csoportok kerültek rokonságha egymással.¹³

A házasságkötést meghatározó domináns elv (a csoporton belüli endogámia) tekintetében a különböző cigány etnikai csoportok párválasztási ideológiája nagyfokú hasonlóságot mutat.¹⁴

Idős beás adatközlőim szerint a múltban az endogámia szabálya általánosan érvényes volt, de ma már a házassági gyakorlatban gyakran nem tartják be. (Ezt a tendenciát személyes tapasztalataim is alátámasztják.¹⁵ Pécssett, urbánus környezetben az etnikus csoport határain túllépő párválasztási gyakorlat elterjedtebb.)

Az etnikai endogámia követelményének érvényesülésével kapcsolatban álljon itt egy interjúrészlet:

„O. ISTVÁN: A magyarhó nem ment a mi fajtánk! Akármilyen magyar lehetett, nem ment el vóna magyarhó. Nem ment a Jóistennek se!

O. ERZSÉBET: De mostmá megy! Nem is egy se, meg kettő! Vémenden mind a kettőnek magyar asszonya van. A másiknak kolompár van.

SZ. ANDREA: Régebben ez nem így volt, ugye?

O. ERZSÉBET: Nagyon szentesek vótak régebben! Nem mentünk vóna... Aa Istenem! Még szóba se átunk ilyen teketárokkal vagy muncsánokkal! Isten ments!

SZ. ANDREA: Muncsánokkal se?

O. ISTVÁN: Azokkal se!

O. ERZSÉBET: Aaa! Isten ments!

O. ISTVÁN: Az én menyem [...] azt a leggazdagabb magyar vette vóna el Babácsán. És nem ment ahhoz el. Ment a fiamhoz...

O. ERZSÉBET: Nem ment, mer az nem vót az ő fajtája! Jobban érezte magát evvel, és kész.”

A fenti idézetből is kitűnik, hogy az endogámia elvárása kiterjedt a beás cigány-nem cigány; és a beás cigány-más (nem beás) cigány etnikai csoport vagy alcsoport tagjai között létesíthető házassági kapcsolatokra is.

A beások (*báješi*) saját csoportjukon belül különféle leszármazási alcsoportokat tartanak számon, amelyeket beásul a *vigă* összefoglaló terminussal neveznek meg. Magyarul erre a „fajta”, „nemzet”, „nevezék” kifejezéseket használták. Minden, elsődlegesen a leszármazást

jelölő, illetve annak alapján megállapított vigához különféle, az egész csoportra kiterjesztett és jellemzőnek tartott magatartás- és karakterjegyeket rendelnek. Az egyes jellemzőket a „szokás”, „viselkedés” és a „természet” (értsd: habitus) általános kategóriájába sorolták adatközlőim, és mint e fölrendelt fogalmak alá tartozó dolgokat írták körül.

„O. ISTVÁN: Van például egy galéria, ami egy faj. Minálunk ez így van. Van egy faj, hogy ez egy ilyen faj. Akkó van egy másik, az meg másik faj. Namostan, hogyha egy rossz faj az, akitől kéreti azt a lányt, akkor a szülők nem engedik »Nem mehetsz hozzá, mert ez egy rossz fajbú van, nem egy jó faj, nem mehetsz hozzá. Ne menj hozzá, mer rosszú jársz vele.«

Sz. ANDREA: S azt honnan lehet tudni, hogy egy *vigã* milyen?

O. ERZSÉBET: Származás. Vannak tebbfajták.

O. ISTVÁN: Mondjuk itt most, ami van Baranyába cigányság, mondjuk azt, hogy majdnem egymást ismerik, hogy milyen faj. Ez a faj ilyen faj, az a másik transzport az olyan faj. Most például a gilvánfaiak egy másik fajta, más faj cigány.

O. ERZSÉBET: [Közbeszól, magyarázva az előző kijelentést.] Nem hogy más fajta, hanem egyfajta, csak más természetűek.

O. ISTVÁN: Más szokásúak. Rossz szokásúak, meg ilyenek,...

O. ERZSÉBET: Egyfajták ezek, me ezek is ilyen beások, min mink akhogy nem ilyen, ...

O. ISTVÁN: [Közbevág, ő fejezi be az előző mondatot.] A viselkedésük más. Rosszabb a viselkedésük.”

Az egyes *vigák* elnevezését adatközlőim valamely férfiági felmenő ős jellegzetes magatartásformájára, szokására, külső megjelenésére vagy belső tulajdonságára vezették vissza. Ezeket a jellegzetességeket - olykor legendás vagy mulatságos történetek, adomaszerű narratívumok formájában feltehetően a kollektív emlékezet őrizte meg, s fenntartásukról, aktualizálásukról - az orális kultúrára jellemző módon - nemzedékről nemzedékre szájhagyomány gondoskodik.

Alább az adatközlőim által említett *vigák* elnevezését és általuk megadott etimológiáját, magyarázatát, valamint a csoportnevekhez kötődő, F jellemzőnek vélt tulajdonságokat ismertetem.¹⁶ E vélekedések és/vagy tapasztalatok nyomán következtethetünk egyfajta hierarchiára az egyes leszármazási csoportok között. (Annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mindez milyen módon befolyásolja az egyes csoportok és a csoportokba tartozó egyénektársas kapcsolatainak, kommunikációjának szerveződését a mindennapi gyakorlatban, további, szélesebb körben végzett terepmunkát igényel.)

Vigã dã Bankoš (Bunkušešči) - „rossz, verekedős”.

„O. ERZSÉBET: Görbe a lába, azér is meg van nevezve, hogy bankos.

O. ISTVÁN: Ez egy csúfnév. Így nevezik el. Akkor az egy »Bankos« fajta.

O. ERZSÉBET: Csak azé, mer gerbe a lába. [...]

O. ISTVÁN: Valamelyiknek görbe lett a lába, s akkor maradt az összes familija, az mind, aki abbú származik, az mind Bankos!

K. MÁRIA: Akkor má annak a leszármazottjai, a gyerekei, ... mind az ő ízjét kapják, amiről elnevezik ... s akkor az egész leszármazotta arról kapja ezt a csúfnevet. De végül is belenyugszanak, mert nem csúfnévként mondják, hanem így tudják megkülönböztetni, hogy kinek a gyerekei.”

Vigã dã Bodri vagy Šobu - „nyugodtak, barátságosak”.

„O. ERZSÉBET: Na, a Sanyi *zĩšé*, hogy nekünk meg úgy mondják: *vigã dã Šobu*. Pedig nem az a fajtánk, hanem azé mondják, mer öregapám-fiatal vót pedig - mindig áztatta a kenyeret, úgy ette. Pedig vót foga neki...

O. ISTVÁN: Lehet, hogy foghiányos is vót... És azér mondta, hogy: »*N-ári ginc, kã-j šob.*« Azér, mer nem eszik kenyeret, csak ilyen áztatott kenyeret.

O. ISTVÁN: És akkor ez úgy van, hogy az ilyen *vigã*. *Vigã dã Šobu.*”

Összegezve O. Erzsébet további, saját *vigájára* vonatkozó megállapításait: édesapja eredeti *vigája* *vigã dã Bodri* volt, ehhez társult egy ragadvány vagy csúfnév (ez a *Šobu*), amely valószínűleg ismertebbé, elterjedtebbé vált, s épp ezért a mindennapi kommunikációban háttérbe szorította a *vigã dã Bodri* elnevezést.

Vigã dã Bukã (Bukul'ešči) - „rosszak, verekedősek, utálatosok”.

„SZ. ANDREA: És a *Bukul'eščík*?

O. ERZSÉBET: Azér mondták, mer nagyon rosszak vótak.”

Buzul'ešči - „bolondok, dilisok, hanyagok”.

Azt tartották róluk, hogy furcsa étkezési szokásaik voltak, nevezetesen azt, hogy „bolondok vótak, dilisok”, mert „csibebélet ettek”.

Vigã dã Fl'encãš - jobbfajta”.

„O. ERZSÉBET: Vót még ilyen, hogy *Fl'encãš*. Ilyen nemzeti, hogy *Fl'ericãš*. *Vigã dã Fl'encãš*.

O. ISTVÁN: Az mér vót, az mér vót *Fl'encãš*?

O. ERZSÉBET: Annak azér mondta, mer állandóan rongyos vót... Úgy mondták neki, s arra maradt.”

Vigã dã Mozãš - „bölcs, nem gyáva”.

Vigã dã Nãnku (Nãnkul'ešči) - mivel adatközlőim saját *vigájáról* van szó, ezt nem jellemezték

Vigã dã Rigo - „rossz, kötekedős, verekedős”.

„O. ISTVÁN: Ezek a gilvánfaiak, ezek mind Rigók *Vigã dã Rigo*.

SZ. ANDREA: És mi jellemzi őket?

O. ERZSÉBET: Ezek rosszak. Szeretnek verekeni, rosszak.

K. MÁRIA: Hát ezekbe sok a rossz. Van köztük is jó, de több a rossz... verekedősek, kötekedősek.”

„O. ISTVÁN: Az a rossz familija vót, Rigo familija, azokhoz nem ment el egy másik fajú lány.

O. SÁNDOR: *Bãš jėj ãsrã ro? Rigol'ile?* [Csak ők voltak rosszak, a Rigók?]

O. ERZSÉBET: *Bankoš (Bunkušešči), Tãnkul'ešči...*

O. ISTVÁN: Nem vót más, csak ez a három faj, ami el vót nevezve [értsd: ezeket tartották a legrosszabbaknak]... *Rigo, Bankoš, Tãnkul'ešči*.

O. ERZSÉBET: *Sã Buka ... Bukul'ešči.*”';;

Annak illusztrálására, hogy a Rigó *vigába* tartozók milyen tipikus tulajdonságokkal rendelkeztek, O. István elmesélt egy történetet.

„O. ISTVÁN: Somogy megye, Turbék. Ott történt... Mennyi idős. lehettem? Én a Sanyinál fiatalabb vótam, emlékszek én rája, erre a történetre. Tizenöt éves lehettem, tizenkettő vagy tizenhárom.”

A történet a következő. Két testvér ment az úton. A Rigó *vigába* tartoztak. Jött velük szemben lovas kocsin egy erdész. Lassítani akarta a lovát, s rászólt: Hő, te Rigó! Erre az egyik cigány - mivel azt hitték; hogy nekik szólt a mondat, és sértegetni akarta őket az erdész - a fejsze fokával hátba vágta az embert úgy, hogy az beesett a kocsiba.¹⁷ Az elbeszélést

adatközlőm így kommentálta: „Ahol vót valami ijjen, akármi, ezek mindenhol verekedtek Mindenhol... Meg nagy hire vót ám, hogy leütötték azt a magyar embert.”

Vigã dã Tãnku (Tãnku'ešči) - „rossz, verekedős, kötekedő”.

Vigã dã Toka - „iszákosok”.

„O. ERZSÉBET: Inkább iszákosok. Szeretnek inni. Inkább az, mint hogy verekedős.

O. ISTVÁN: Ez inkább a múltba vót, ez, hogy iszákosok... Most má? Nem tud inni! Há, honnajn tud inni?... Ezek nagy teknősök vótak. Ez sose dolgozott az életibe üzembe, vagy valami. Ááá! Ez famunkás vót!... A mai napig azt csinálja. Teknőket, keverőket, fakanalat. Nagyot, kicsiket, minden... Hát én is csinátam, még két éve is!”

Vigã dã Zálán - „buták, jóindulatúak”.

A vigák számon tartásának - az adatközlőkkel folytatott beszélgetések és a baranyai beások körében végzett terepmunka tapasztalatai igazolják több funkciója is van. Közülük most csak a házasodással, párválasztással kapcsolatos mozzanatokra térek ki röviden.

Az adott vigába tartozás az azonosító aspektuson kívül (és azzal egyidejűleg) természetesen magában foglalja a más vigák tagjaitól, és azok csoportjaitól való megkülönböztetés és elkülönülés igényét is. Ez utóbbi implicit utasításokat közvetít az azonos etnikai csoportba (a beások közösségébe) tartozó férfiak és nők között létesíthető szexuális és párkapcsolatokra nézve. Ezek az előírások voltaképpen egy korlátozó, és egy ehhez kapcsolódó, de tartalmilag ellentétes preferenciaszabályt érvényesítenek. Az ugyanazon vigába tartozó, különböző nemű egyének közötti házasságot és nemi kapcsolatot helytelenítik, ugyanakkor az egyes vigák tagjai között létesíthető hasonló kapcsolatokat kívánatosnak tartják. Az etnikai endogámia már említett elvárásán belül tehát az exogám (az incesztust meghatározó és tiltó) szabályok a beások körében a vigák működésével hozhatók összefüggésbe.

Tapasztalataim szerint, ha egy beást arról kérdezzük, hogy *Šefel vigã ješč?* [Milyen vigába tartozol?], akkor leszármazását patrilineárisan vezeti le: az apja (a vér szerinti apa) vigájának nevével válaszol. A leszármazást mindkét ágon számon tartják, s ha tovább faggatózunk ezzel kapcsolatban, általában az anya vigájának nevét is megtudjuk. A domináns azonban az apai ágon való leszármazás: a házaspár gyerekei az apjuk vigájába fognak tartozni. A házasság vagy „összeállás” során a nő megtartja - szintén patrilineárisan „örökölt” - leszármazását, gyermekei viszont már a férj vigájának tagjai lesznek.

A rokonok házasságával kapcsolatos tiltások, adatközlőim szerint, elevenen élnek a beások körében. Ezt mutatják az erre vonatkozó tilalmak és hiedelmek is.

„O.ISTVÁN: Nem vót szabad [értsd: rokonoknak összeházasodni] . Azt mondták, ha ilyen rokont vesz, akkor a gyerek nyomorék lesz. Vagy hibás lesz, vagy nyomorék lesz a gyerek. Mondták azt is, hogy ha így közeli rokonok együttkerűnek, akkor mikor dörgés-villámlás van, oda belecsap a villám.”

Kérdéses, hogy kik számítanak közeli rokonnak a beás közösségekben. Ha az oldalági konszangvinikus rokonság terminológiáját megvizsgáljuk, akkor látható, hogy a másodfokú unokatestvérek megnevezésére még körülíró terminus sincs. Adatközlőim megnyilatkozásai nyomán úgy tűnik, hogy ezt a rokoni kapcsolatot már eléggé távolinak vélik, ebből következően nem kizárt például az egymással másod-unokatestvéri viszonyban lévők közötti házasság. Ebbe természetesen általánosító következtetések nem vonhatók le.

Házasság útján létrejövő rokoni kapcsolatok és terminológiájuk

Mielőtt az alcímben jelzett kérdéskört elemezném, célszerűnek látszik néhány, a párkapcsolat előzményére vonatkozó adatra utalni. A házasságkötés előtti jegyesség és eljegyzés gyakorlata a beások körében nem volt jellemző, ezért a „vőlegény” és a „menyasszony” terminust csak magyarul vagy a magyarból kölcsönözve (*vilegěnu* és *meňassoně* alakban) használják. O. István a lakodalmi szokásokról beszélgetve - a környező nem cigány lakossághoz hasonlóan, valószínűleg tőlük átvéve - az éjfélt után tartott menyasszonytáncról szólva megjegyzi: „Na, látod?! Azt má nem mondták cigányú, hanem magyarul mondták: eladó a menyasszony! *Nu bājšešćé!* [Nem beásul!]”

A házasság előtti párválasztási, udvarlási időszakban az egymásra talált fiú és lány közötti viszonytal kapcsolatban a *plākātor* (hn) és a *plākātaré* (nn) kifejezést használták, s magyarrá a „szerető” szóval fordították le. E fogalom jelentéstartománya a beásban nem tartalmazza - a mai magyar városi nyelvhasználattal ellentétben - a hűtlenség, tisztátalanság, illegitimitás mozzanatát. A beások körében az egyházi vagy polgári házasság és az „összeállás” révén létrejött tartós együttélés egyenértékű.

A *plākātor-plākātaré* viszonyt női nézőpontból egyik adatközlőm, O. Erzsébet így értelmezte: „Nem vótak együtt, házasok, csak szerették egymást. Nem étek együtt. Mindha vélegény lett vóna neki. Csak nem magyarú van ez, hanem cigányú.” Fontos, a kapcsolat minőségét meghatározó jellemzőként említette meg, hogy a lány „biztos benne, hogy elveszi [a fiú]”.

Beás adatközlőim megnyilatkozásaiból kiderül, hogy a szeretők közötti viszony a közösség társas kapcsolatai közé tartozó, elfogadott forma. A *plākātor-plākātaré* kapcsolatban lévő fiatalok még nem házasok, de összetartozásuk a közösség egésze számára nyilvánvaló; s a hamarosan létrejövő házasságra vonatkozó, hangsúlyos predikciót tartalmaz. A *plākātor plākātaré* kapcsolatot tehát optimális esetben a *cigán-cigánkā* (férj-feleség) reláció váltja fel, azaz a közösség elvárásai szerint házassággal és egy új család létrehozásával zárul. Ha ez az elvárás nem teljesül egy bizonyos időintervallumon belül, a kapcsolatot nem nézik jó szemmel. Erre utal a *fātā strikātā*, szó szerint „rontott lány” kifejezés, amelyet adatközlőim magyarázata szerint akkor is használnak egy lányra vonatkozóan, ha az „otthon él a szüleivel, már évek óta odajár a gyerek”, és mégsem házasodnak össze.

Témánk keretei között nem csupán az affinális rokonsági kapcsolatokra utaló kifejezéseket érdemes megvizsgálni, hanem azt is, hogy az életkor előrehaladtával párhuzamosan a szociális státusban bekövetkező változásokat hogyan tükrözi a nyelvhasználat. A jelzett szempont szerint a férfiak és a nők megnevezése a beás nyelvhasználatban az alábbiak szerint alakul.

FÉRFIAK: *kupil* = (még) kisgyermek; *fišor* = serdülő, legény, aki már képes a családalapításra; *cigán* = felnőtt férfi, akinek már van felesége; *cigán vādoj*: a) elvált férfi: jelenleg nincs felesége, de korábban volt, s a volt feleség életben van; b) özvegyember: a felesége halálának következtében maradt egyedül.

NŐK: *fātuškā* = kislány, kisgyermek; *fātā* = lány; *fātā-n pār* = serdülő, nagylány, férjhez menő lány, de még hajadon; *nivástā* = menyecske, fiatalasszony, aki nem régóta él házasságban; *cigánkā* = idősebb asszony, aki már hosszabb ideje férjezett; *nivástā vādajé*: a) elvált fiatalasszony, elvált menyecske; b) fiatalon özvegyesgre jutott asszony; *cigánkā vādajé*: a) elvált asszony; b) özvegyasszony.

A házassági szándék kifejezésének rituális alkalma, a kérésés (*širitore*) során a feleségnek kiszemelt nő státusára szimbolikusan utal a kérők által vitt ital is: ha hajadont (*fātā in pār*) kérettek, pálinkát vittek magukkal, s az üveg nyakára szalagot kötöttek, ha elvált asszonyt (*cigánkā vādajé*), akkor borral mentek kéretni. Az oláh-cigányok (*roma*) is hasonló módon és szempontok szerint tesznek különbséget a kérésés (*mangimo*) során a szűz lány és az asszony között.¹⁸

cîgánkă jirtătă = szó szerinti fordításban körülbelül: kegyelmes/kegyelmezett asszony; a klimax után lévő idős asszonyok megnevezése. Adatközlőim ezt a következő metaforával írták körül:

„O. ERZSÉBET: *Jirtătă*. Ez olyan, hogy má nem virágzik. [Értsd: már nem menstruál, beásul: *nu să-nrușeșcă* = nem pirosodik.]”

Az idős asszonyoknak kijáró tisztelethez hiedelem is kötődik.

„O. ISTVÁN: Valamikor... annyira fétek az ilyen asszonyoktól, hogy nem veszekedtek vele; jól viselkedtek előtte, hogy nehogy átkozzon. Mer az vót, hogy ennek az asszonynak az átka fog. [*ăzunže blăstămu* = elér az átok].

O. ERZSÉBET: Nem szabad megsérteni! O. ISTVÁN: Ja! Ettől tartottak nagyon!

O. ERZSÉBET: Persze hogy ne átkozza, mer szent a szava: nagy tiszteletbe tartották, mer idősebb, mint más.”

A *cîgân vădoj* és a *ńivăstă/cîgánkă vădajé* kifejezéssel kapcsolatban szembetűnő az, hogy az elvált és az özvegy állapotot és státust nem különbözteti meg a nyelvhasználat. (A románban ez a differencia tükröződik a terminusokban: *văduv* = özvegyember, *văduvă* = özvegyasszony; de: *bărbat divorțat* = elvált ember.) Ezáltal az a szemantikai jegy válik hangsúlyossá, hogy az illető férfi vagy nő házas volt, de már nem az, azaz már független. Emellett nyelvileg - másodlagos jelentőségű a fogalmak azon szemantikai összetevője, amely arra a módra utal, ahogyan az új párkapcsolat létesítése szempontjából szabaddá vált az adott személy.

Végül álljon itt azoknak a terminusoknak a rövid jegyzéke, amelyek a házasságra képesnek, valamint a közösség jogi és erkölcsi normái, szokásai szerint potenciálisan alkalmasnak minősített férfiak és nők, valamint családjaik közötti kapcsolatokra utalnak. (Jelen dolgozat kereteit a részletesebb elemzés meghaladja, ezért csak a kérdés felvetésére szorítkozom.)

Magyar	Beás	Román
férj	cîgân	soț, bărbat
feleség	cîgánkă	soție
após	sokru	socru
anyós	sakră	soacră
vő	žiniri	ginere
meny	ńivăstă	noră
nász	krusku	cuscru
nászasszony	kruskă	cuscră
sógor	șuguru	cumnat
sógornő (ágy)	șugurică (kumnătă ¹⁹)	cumnătă

Összefoglalás

A dolgozatban a beás etnikus identitás reprezentációinak vizsgálata alapján az alábbi következtetések vonhatók le.

1. A nem cigányok beásokról alkotott képe erősen strukturálatlan: alapvetően a cigány-nem cigány dichotómiára szorítkozik.

2. A beások etnikai csoportjába tartozó beszélők magyar nyelvhasználata a „mi és ők” oppozíciót tekintve teljes mértékben alkalmazkodik a többségi környezet nyelvhasználati

mintáihoz. *a)* Az anyanyelvén magát beásnak nevező, román dialektust beszélő személy a magyarokkal mint nem cigányokkal szemben magyar nyelven cigányként definiálja önmagát és az általa beszélt nyelvet. *b)* Ugyanez történik akkor is, ha más cigány etnikai csoportba vagy alcsoportba tartozókhöz viszonyítva határozza meg önmagát és nyelvét. A másik cigány csoportra vonatkozóan magyarul a nem cigánykörnyezet terminusait és sztereotípiáit alkalmazza. (Vö. varázsló cigány, kolompár, kolompárul.)

3. Ha a beások anyanyelvükön beszélnek önmagukról, más cigány csoportokról és a nem cigányokról, valamint az általuk beszélt nyelvekről, jóval differenciáltabb kategóriarendszert használnak. *a)* A nem beások nézőpontjából egységesnek ítélt csoporton belül is differenciálnak: erre utal a „mi, a beások” és az „ők, a mancsánok” distinkció, amely az endogámiában is kifejezésre jut. *b)* A romanit beszélő, a szakirodalomban oláh[cigány]nak nevezett roma csoportokat egységesen *lăkătárnak* nevezik, s a két csoport egymással szemben kölcsönösen érvényesíti az etnikus endogámia elvárásait. *c)* A nem cigányokat általában etnikai hovatartozásuk szerint kategorizálják.

4. A beás cigány/nem beás cigány/nem cigány különbségtételre (is) utaló kifejezések alkalmazásának szabályai a beás kommunikatív kompetencia és kulturális tudás részei, és mint ilyenek, a „beásságot” szimbolizáló eszközök is. Erre utal a beás adatközlő szövegeiben a különböző etnikumú szereplők terminushasználatának különbsége is. A Jóisten (Dimizo) az egyetlen olyan etnikailag nem kategorizált meseszereplő, akinek kommunikatív kompetenciájába a beás nyelvhasználat fenti szabályai beletartoznak. Ez a tény az anyanyelvén megszólaló beás beszélő nézőpontjából szemlélve legalább két, egymást korántsem kizáró magyarázat mérlegelésére ad alkalmat. *a)* Mivel az említett finom distinkciók megfelelő alkalmazása a kulturálisan szabályozott nyelvhasználati kompetencia szignifikáns része, az; hogy a mesebeli Isten e szabályokat ismeri és következetesen alkalmazza, egyenértékű annak kinyilvánításával, hogy a Dimizo a beás mesélő és beás hallgatói szemében voltaképpen a beások közösségébe tartozó létezőként definiálódik. *b)* A mindentudó Isten ismereteinek univerzumába a beások megszólításakor alkalmazott nyelvi és nem nyelvi ismeretek éppúgy beletartoznak, mint bármely más nyelvi és kulturális csoport esetében (az Isten világának a beások is részesei).

5. Az etnikus identitás kialakításában és szimbolizációjában fontos eszközként jelennek meg a párválasztást befolyásoló endogám és exogám szabályok, amelyek részben a *vigă* terminussal leírt patrilineáris leszármazási csoportokkal és a hozzájuk kapcsolódó leszármazási ideológiával állnak összefüggésben.²⁰

JEGYZETEK

- 1 A beás nyelvű szövegek közlésében a Papp Gyula által használt lejegyzési módot követem, azzal az eltéréssel, hogy az a-á, e-é különbségeket (a magyarhoz hasonló módon) jelölöm, a hangsúlyokat viszont nem. Lásd: Papp Gyula: A beás cigányok román nyelvjárása. Várnagy Elemér (szerk.): *Tanulmányok a cigány gyermekek oktatása val-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból*. V. Pécs, JPTE Tanárképző Kar 1982. 2-3. A cigány (romani) nyelvű kifejezések írásakor a Cigányok Világszövetsége által ajánlott, angol alapú ortográfiát használom.
- 2 Az 1971-es reprezentatív szociológiai felmérés nyelvi megoszlásra vonatkozó adatai szerint ebbe a csoportba tartozik a cigánynak tartott népesség körülbelül 8 százaléka. Lásd: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. A kutatást Kemény István vezette. A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének Kiadványai. Budapest 1976. 14.
- 3 Vö. Szuhay Péter: Ki az ember? az 1992. évi kétegyházi „etnikai háború”, című tanulmányának bevezető részében írottakkal. *Regio* 1993. 4.; vagy: Nagy Gábor Tamás (szerk.): *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. A konferencia anyaga. Budapest, Városháza 1993. 111-135.
- 4 A nem cigánylakosság cigány csoportokra a vonatkozó fenti elnevezései (a román anyanyelvű, magukat beásnak mondó, többnyire famunkával foglalkozó cigányokat oláh[cigány]nak, a szakirodalomban oláh[cigány]nak nevezett, a romani valamely változatát beszélőket kolompárnak, varázslócigánynak hívták) a Dél-Dunántúlra jellemzőek. Lásd: *Erdős Kamill cigánytanulmányai* (szerk: Vekerdi József). Békéscsaba,

- Gyulai Erkel Ferenc Múzeum 78. sz. 1989. 45.; Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok In: Andor Mihály (szerk): *Cigányvizsgálatok*. Budapest, Művelődéskutató Intézet 1982. 61.
- 5 Lásd: Andrásfalvy Bertalan: A baranyai cigány lakosság nyelvi megoszlása a családnevek alapján. In: Hoóz Andrásfalvy-Erdődi-Klinger-Kepecs (szerk.): *A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében*. Kézirat. Pécs 1989. 128.
- 6 E kifejezések etimológiájával kapcsolatban lásd: Kovalcsik Katalin: A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok. 1.* Salgótarján, Mikszáth Kiadó 1993. 231-232.
- 7 Lásd: Papp Gyula: i. m. 4.
- 8 Lásd: Kovalcsik Katalin: i. m. 232.
- 9 A standardizált normák hiányából, a beás és a muncsán nyelv döntően orális használatából következően minden beszélő a maga és szűkebb környezete (családja, faluja) nyelvhasználatát tekinti etalonnak, s az ettől való eltérést többnyire furcsának, olykor hibásnak minősíti.
- 10 Orsós Anna szóbeli közlése szerint a horvátországi beásoknál a „bärbät” terminus használata differenciáltabb a magyarországinál: ott a „bürbät” szó „nem cigány férj”, jelentésű. Segítségéért ez úton mondok köszönetet.
- 11 A vizsgált szövegek a Kovalcsik Katalin és Orsós Anna által elkészített kötetből (Kovalcsik Katalin-Orsós Anna: *Fátá ku päru dă ar*. Az aranyhajú lány. Beás cigány iskolai népmesegyűjtemény. Pécs, Gandhi Középiskola 1994.), Eperjessy Ernő őrtilosi beás gyűjtéséből (Eperjessy Ernő: A három sorsmadár. Őrtilosi beás cigány népmesék. In: *Ciganisztikai Tanulmányok-Hungarian Gypsy Studies* 8. [Szerk.: Kriza Ildikó.] Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport 1991.), valamint saját gyűjtésből származnak.
- 12 Lásd az Eperjessy Ernő által az őrtilosi beás Balog Mátyástól gyűjtött és lejegyzett meséket. (Eperjessy: i. m.)
- 13 Az oláh cigányok „nemzeto”-iról, a házasságnak a közösségi kapcsolatok és az identitás alakításában betöltött szerepéről lásd például Stewart, M. S.: *Daltestvérek*. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest, Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára. T-Twins-MTA Szociológiai Intézet-Max Weber Alapítvány Stewart 1994. 122-124.
- 14 Lásd: Erdős: i. m. 59.; Stewart: i. m. 116.; Szuhay Péter: Cigány kultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *Buksz* 1995. ősz. 333.
- 15 A Baranya megyei Véménden például az idősebb beások rosszallása ellenére előfordult, hogy Németországban élő, de magyarországi rokoni kapcsolatokkal rendelkező német állampolgárságú férfiak beás cigány lányokat vettek feleségül. Van olyan kapcsolat is, amelyben például a német férj a magyarországi beás származású feleség korábbi (beás férfival kötött) házasságából született gyermekeit is magához vette. Néhány beás fiatalasszonynak magyar férje van (a férfiek inkább feleségük családjával tartanak fenn intenzív rokoni kapcsolatokat), de arra is van példa, hogy beás férfi kolompár (vagy ahogyan a beások mondják: *lăkătăr*) nővel él élettársi közösségben a férj családjánál, tehát döntően beás közegben.
- 16 Néhány vigár konkrétan említ és hasonló módon jellemez Kalányosné László Julianna. Lásd Adatok az öcsényi (Tolna megye) cigányság terhesség, szülés, csecsemőápolás körében kialakult szokásaihoz, hiedelmeihez, folklórájához. In: Várnagy Elemér (szerk): *Tanulmányok a romológia köréből X.* Pécs, JPTE BTK Pedagógia Tanszék 1994. 169.
- 17 Korábbi kutatómunkám során magam is tapasztaltam, hogy a leszármazási csoportokkal kapcsolatos információk a beások körében is a közösség kohéziójának, „befelé” működő önmeghatározásának részeként, intimításként jelentek meg, s a közösségen kívüli kommunikációban tabuként kezelték ezt a témát.
- 18 Ennek szimbolikus kifejezésére vonatkozóan lásd például Stewart: i. m. 116.
- 19 Adatközlőim az „ány” és a „sógornő” terminusok jelentését különbözőnek tartották: *ány (kumnătă)* = a férfi testvér házastársa; *sógornő (şugurică)* = a házastárs nőtestvére. A spontán használatban azonban a fenti fogalmak gyakran nem különültek el ilyen határozottan egymástól. A románban a *cumnătă* és a *cumnat* a sógorsági terminológia része, „sógornő” és „sógor” jelentésben. A román kifejezés hímnemű alakját beás adatközlőim egyáltalán nem használták, a házastárs férfi testvére viszonylatot a magyarból kölcsönözött és a beás fonológiai és morfológiai rendszerbe beillesztett *şuguru* terminussal jelölték.
- 20 Ezúton is szeretnék köszönetet mondani valamennyi adatközlőmnek, mindenekelőtt O. Istvánnak és feleségének, O. Erzsébetnek, valamint fiuknak, Sándornak. Külön köszönettel tartozom Szépe Györgynek és Szuhay Péternek a munkával kapcsolatos észrevételeikért és tanácsaikért, valamint a Soros Alapítványnak, amely anyagi támogatásával elősegítette e tanulmány létrejöttét.

ANDREA SZÁLAI

The characteristics of the *us and them* opposition in the language use of Beás Gypsies

The paper examines certain aspects of the dual symbolic system of Beás Gypsy ethnic identity through the methods of sociolinguistics and cultural anthropology. It discusses the interrelationships of self-definition and speech situation, through on the one hand examining recordings of Beás and Hungarian texts spoken by Beás-speakers, and on the other hand through an overview of the terminology relating to affinal kin. The paper points out that the image of the Beás among non-Gypsies is rather undifferentiated, being basically limited to a Gypsy - non-Gypsy dichotomy, and that the Hungarian language usage of speakers belonging to the Beás ethnic group with respect to the „us and them” opposition has totally accommodated itself to the language patterns of the majority. At the same time when the Beás speak about themselves, about other Gypsies and non-Gypsies, and about the languages spoken by them in their mother tongue they use a much more differentiated system of categories. The rules governing the use of expressions referring to (among other things) Beás Gypsies/non-Beás Gypsies/non- Gypsies form part of Beás communicative competence and cultural knowledge, and as such they are also symbols of „Beás-ness”.